

DE X OP DE KAAART

HET VERHAAL VAN ARCHEOLOGIE IN
ACHT SENSATIONELE VONDSTEN

MICHAEL SCOTT

MICHAEL SCOTT

DE X OP DE KAART

HET VERHAAL VAN ARCHEOLOGIE IN
ACHT SENSATIONELE VONDSTEN

Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Inleiding: Wie geeft er om het verleden?	11
1 Stenen laten spreken	21
2 Zand, papier en de zijderoute	57
3 De verloren stad (die verloren noch een stad was)	89
4 Onze oorsprong	123
5 Wat je vindt als je een put graaft	151
6 Metalen koekjes met oren	183
7 Uit het ijs teruggekeerd	215
8 Een vondst met een staartje	249
Epiloog: De toekomst van ons verleden	281
Dankwoord	291
Noten	293
Fotoverantwoording	329
Register	331

Inleiding

Wie geeft er om het verleden?

De eerste Romeinse keizer, Augustus, bezocht in 30 v.Chr. de stad Alexandrië, kort nadat hij de alleenheerschappij over de Romeinse wereld had verkregen. Tijdens zijn verblijf daar wilde hij het graf bezoeken van de man die de stad zijn naam had geschonken: koning Alexander de Grote, die zo'n driehonderd jaar eerder alles had veroverd wat er tussen Griekenland en India te veroveren viel. Augustus werd het graf binnengeleid en stond tegenover Alexanders vergane lijk. Volgens een aantal antieke bronnen is hij respectvol en voorzichtig: hij zet een gouden kroon op Alexanders gemummificeerde hoofd en strooit bloemen op zijn stoffelijke resten.¹ Volgens andere laat hij zijn hand lacherig en onhandig over het oude vlees van de man die hij nu wil overtreffen glijden en breekt daarbij Alexanders neus af.² Nieuwsgierigen uit het verre verleden lijken nauwelijks voorzichtiger te zijn geweest dan de moderne Hollywoodarcheoloog Indiana Jones, die een ravage achterliet op bijna elke vindplaats waar hij naar binnen banjerde.³

Augustus was niet de enige die de grote helden uit het verleden wilde aanraken, eren en zich met hen wilde meten. Alexander de Grote zou tijdens zijn leven zelf de tempel van Athena in Troje hebben bezocht en wapentuig hebben meegenomen dat er nog lag uit de tijd van de epische Trojaanse Oorlog een millennium eerder.

Alexander legde daar wat van zijn eigen wapens voor in de plaats (blijkbaar vond hij dat een gelijkwaardige ruil). Vervolgens liet hij dat oude wapentuig tijdens veldslagen door soldaten voor zich uit dragen, als symbolen van zijn aanstaande overwinning en glorie.⁴

Maar de oude Grieken en Romeinen zagen het verleden gelukkig als veel meer dan een bron van pr-momentjes en symbolische hebbedingetjes voor hun nieuwste aanstormende veroveraars. Het verleden – en de tastbare resten ervan waarmee hun omgeving bezaaid lag – verankerde hun idee van hoe de wereld was ontstaan. Herodotus, de historicus uit de vijfde eeuw v.Chr., greep de aanwezigheid van fossiele zeeschelpen in de bergen van Egypte aan om te betogen dat die streek ooit onder water had gestaan.⁵ De versteende botten van dinosauriërs en mammoeten, ontdekt door de Grieken in heel de mediterrane wereld, werden gezien als fysiek bewijs voor de helden, reuzen en monsters die vóór het tijdperk van de mens op aarde hadden geleefd en die onderwerp van Griekse mythen en legenden waren geworden.⁶ Hun literaire grootheden beschreven de genealogie van de wereld en haar goden sinds die uit de Chaos van de oertijd waren verzezen, en de objecten die de Grieken om zich heen vonden leverden het bewijs dat die verhalen waar waren. Ze aanbaden dan ook niet voor niets veel van de relieken die ze vonden. Ook bouwden ze tempels op de oude ruïnes waarmee hun landschap bezaaid was, als link tussen hun heden en verleden, tussen hun sterfelijkheid en de goddelijke macht die hun wereld had gevormd en daarin heerste. Bij de Romeinen was het niet anders. Het verleden was weliswaar een plaats waar dingen anders werden gedaan, maar het was beslist geen onbekend terrein. Het was een essentieel onderdeel van wie de Grieken en Romeinen in hun heden waren.

De Grieken noemden de verhalen die ze vertelden en de objecten die ze vonden en aanbaden *archaiologia* – met *logos* als het ‘verhaal, verantwoording, uitleg en bespreking’ van de *archaios*, het ‘oorspronkelijke, van lang geleden, het verleden, het oude’. *Archaiologia* omvatte, zoals in een van Plato’s dialogen uit de vierde eeuw v.Chr. beschreven staat, ‘de genealogieën van helden en gewone mensen,

en verhalen over het ontstaan van steden'.⁷ Deze *archaiologia* was evenmin voorbehouden aan intellectuelen en geleerden. Pausanias, de reisgidsenschrijver uit de tweede eeuw n.Chr., herinnert zich hoe hij ooit werklieden in het heiligdom Olympia zag die de grond klaarmaakten voor een nieuw triomfmonument voor een Romeinse hotemetoot. Ze groeven oud wapentuig en ruiterspullen op.⁸ Vergilius, de grote Romeinse epische dichter, mijmert bij zijn bespreking van een van de eerste Romeinse veldslagen dat er ooit een boer zal zijn die tijdens het ploegen van zijn akkers 'pijlen, aangetast door roest' zal vinden, of met zijn schoffel op 'lege helmen zal stuiten', 'starend naar de heroïsche beenderen die hij heeft verstoord'.⁹ Iedereen had interesse voor fysieke objecten uit het verleden en kon daar zomaar mee in aanraking komen. De ouden kruisten overal in het landschap hun pad.¹⁰ Ze gebruikten, eerden, aanbaden en bestudeerden hen en schreven over hen.¹¹ Ze droomden zelfs over hen.¹²

Elke menselijke beschaving of gemeenschap is op vergelijkbare wijze gefascineerd geweest door de fysieke resten van haar voorgangers. We hebben ons altijd tot het verleden verhouden. Het verleden creëert het storyboard waarop we onze levens uitbeelden en we raken op drift als we zonder verdergaan. Om een bekende uitspraak aan te halen: 'Het verleden is nooit dood, het is zelfs niet voorbij'.¹³ We willen niets liever dan ons verbinden met en verankeren in het verleden, en juist dat maakt *archaiologia* een onlosmakelijk onderdeel van ons mens-zijn. Het grappige is dat het pas recentelijk (historisch gezien) weer zo wordt genoemd. De Romeinen vertaalden *archaiologia* in het Latijn als *antiquitates*, wat zijn weerklank vond in het Engels en andere Europese talen.¹⁴ Als gevolg daarvan werden mensen die het verleden bestudeerden eeuwenlang antiquaar of antiquair genoemd en geen archeoloog.¹⁵ Pas sinds de late achttiende eeuw is archeologie (weder)geboren als term en als erkende discipline die zich sindsdien in hoog tempo heeft ontwikkeld.¹⁶

Dit boek is gewijd aan de typisch menselijke neiging om meer te weten te komen over de fysieke resten van het verleden en ons daartoe te verhouden. Het spitst zich toe op de periode van pakweg

de laatste tweehonderd jaar, waarin de archeologie weer is opgepakt als voorvechter voor die onderneming en haar eigen karakter, methoden en zelfbewustzijn heeft ontwikkeld. Alle acht verhalen in dit boek vertellen over schitterende ontdekkingen over verschillende oude culturen uit verschillende delen van de wereld, gedaan door verschillende individuen en groepen, gedurende die tijdsperiode. We onderzoeken hoe en waarom de ontdekkers op zoek gingen naar wat ze zochten. We volgen ze op de voet tijdens de bijzondere momenten van ontdekkingen. We zullen samen met hen ploeteren en soms ook met de generaties na hen, die proberen hun vondsten te bestuderen en te begrijpen. We volgen de ontwikkeling van die kennis tot aan de dag van vandaag en vragen tot slot wat hun ontdekkingen bijdragen aan ons beeld van het verleden. En met die acht verhalen wil ik niet alleen benadrukken hoezeer de zoektocht naar ons verleden een onlosmakelijk onderdeel is van ons mens-zijn, maar ook drie stelregels geven over waar het om draait bij de bestudering van het verleden.

Ten eerste: wat we zoeken, vinden en vervolgens bestuderen is altijd een actieve keus. Hoe kan het ook anders? Het is gewoon onmogelijk om alles te zoeken, op te graven en te bestuderen; daarvoor ontbreekt het aan tijd en zeker ook aan geld. Het is dan ook onvermijdelijk dat we keuzen maken over welk verleden we gaan onderzoeken, waar we dat gaan doen, welke sporen we het belangrijkste vinden en hoe we die moeten interpreteren. Maar tegelijkertijd wordt die actieve keuze in feite gestuurd door een stel grotere, verschuivende tektonische krachten die bepalen waarnaar we op zoek gaan in ons verleden, in verschillende tijden. Wereldgebeurtenissen, geopolitieke krachten, politieke en culturele waarden, en ook verschuivende wetenschappelijke fascinaties en grillen, die onze ontdekkers beïnvloedden toen ze hun ideeën en plannen op papier zetten, waren van grote invloed op wat er werd gezocht en wanneer het werd ontdekt, en zeker ook door wie. Dat doet niets af aan de complexe, fascinerende karakters van onze ontdekkingsreizigers, of aan hun heldhaftige en vaak uitputtende avonturen en prestaties.

Maar ze werkten binnen een invloedrijke omgeving die hen vaak vormde, prepareerde en aanzette tot de grote ontdekkingen die ze hebben gedaan. We moeten dus onthouden dat het verleden dat we zoeken maar al te vaak het product is van ons heden.

De tweede stelregel die we telkens terugzien in al deze acht verhalen, is dat de manier waarop we naar het verleden zoeken onherkenbaar is veranderd, met name in de afgelopen tweehonderd jaar, toen de herontdekte archeologie zich ontwikkelde als wetenschap. Haar wedergeboorte werd mede aangejaagd door een reusachtige sprong voorwaarts in de vroege negentiende eeuw in hoe we de grond onder onze voeten moeten onderzoeken. Pionierende geologen en proto-archeologen ontwikkelden toen voor het eerst een begrip van stratigrafie: het kunnen lezen en dateren van verschillende bodemlagen. Dat leverde hun een accurate tijdlijn op van het verleden dat ze aan het opgraven waren. Deze belangrijke vaardigheid veranderde het simpele zoeken naar stukjes uit ons verleden in een wetenschappelijke kaart van de oudheid van het menselijk ras. Bovendien maakte zij halverwege de negentiende eeuw een tijdlijn mogelijk van de menselijke sociale evolutie, gebaseerd op de materialen waarmee de mens had gewerkt: de steentijd, de bronstijd en de ijzertijd. Tegelijkertijd nam ons begrip van de evolutie van het menselijk ras in rap tempo toe, gesymboliseerd door Charles Darwins publicatie van *On the Origin of Species* in 1859. Deze grote sprongen voorwaarts zorgden ervoor dat de ontwikkeling van de archeologie in een opwindende stroomversnelling raakte.

Zo'n snelle ontwikkeling ging – en gaat nog steeds – gepaard met groeipijnen, uiteraard. Elk van onze acht verhalen plaatst onze ontdekkers in een bepaald tijdperk van de evolutie van de archeologie. Deze mannen en vrouwen, al ploeterend op zoek naar een doorbraak, zijn vaak zowel volgers van de toenmalige standaardpraktijken, als pioniers in de ontwikkeling van nieuwe technieken, opvattingen en, in wat recentere decennia, de ethica. Hun verhalen zijn dan ook heroïsch maar zitten tevens vol met het soort arrogantie en acties waar we vandaag de dag voor zouden terugschrikken.

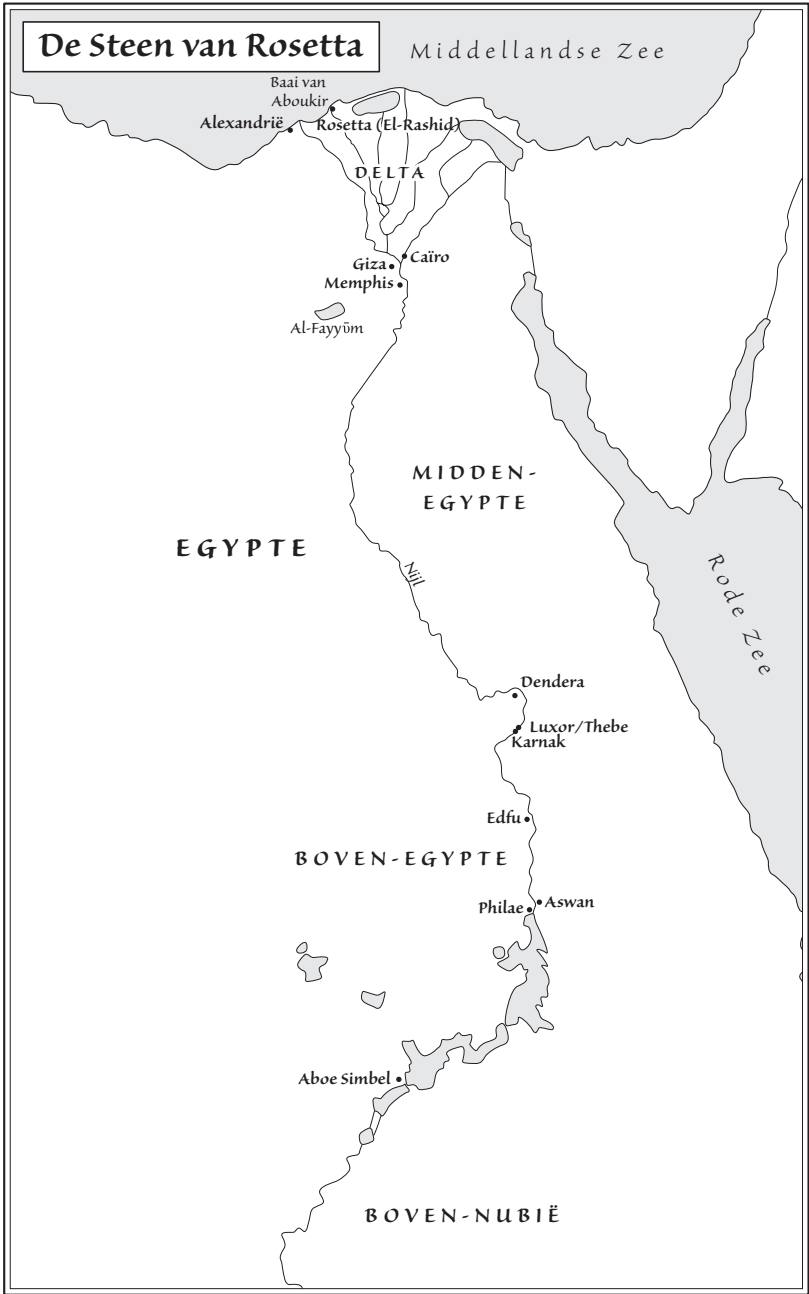
Met name de eerste hoofdstukken verhalen over vondsten die destijds werden weggehaald van hun oorspronkelijke plaats en die de ontdekker (en vaak de natie die hem steunde) zich toe-eigende. In sommige gevallen gebeurde dit in de context van een oorlog, in andere was officiële toestemming gegeven voor opgravingen. In weer andere gebeurde het in het kader van veel informelere onderhandelingen, opgetuigd als pogingen om het verleden te conserveren.¹⁷ We volgen deze verhalen tot in de moderne tijd en zien hoe er in sommige gevallen consensus is bereikt over hoe, waar en door wie zulke ontdekkingen behandeld mogen worden, en hoe er in andere nog altijd sprake is van veel oud zeer over acties uit het verleden. In onze latere hoofdstukken zullen we zien hoe de archeologie met name in de afgelopen zeventig jaar met een frisse blik naar de kwestie van eigendom, onderhoud en exposeren is gaan kijken. Daarnaast stelt zij ook veel bredere ethische vragen over wat er überhaupt kan en moet worden opgegraven en bestudeerd. We zullen dan zien hoe ingewikkeld en gevoelig de praktijk van het ontdekken is geworden, al hebben we in veel opzichten aanzienlijke vooruitgang geboekt.¹⁸

De derde – en misschien wel belangrijkste – stelregel van dit boek is dat onze omgang met het ontdekte verleden even belangrijk is als de oorspronkelijke ontdekking en interpretatie ervan. In elk van deze acht verhalen zien we de ontdekkers een eerste duiding van hun ontdekking geven en openbaren ze hun versie van dat verleden aan de wereld. Die eerste doorbraak wat betreft de waarde en betekenis van de ontdekking kwam soms snel en liet soms tientallen jaren op zich wachten. Maar het verhaal eindigt zeer zeker niet daar. In veel gevallen is het wetenschappelijk onderzoek naar die ontdekkingen nooit opgehouden, dankzij nieuwe technologieën en vragen die nieuwe wegen openen voor onderzoek. Dat kan diepere waarheden over de ontdekking aan het licht brengen, maar ook vragen om een herziening (of het overboord zetten) van onze eerdere interpretaties. Wat een ontdekking ons over het verleden kan vertellen is nooit een afgerond verhaal.

Naast dit wetenschappelijke discours is het van belang te beseffen dat de voortdurend evoluerende betekenissen van de ontdekkingen niet het bezit blijven van de ontdekkers, noch van de generaties wetenschappers die ze na hen bestuderen. De ontdekkingen groeien net zoals kinderen op en vliegen uit naar de wijde wereld. Terwijl wetenschappers ervoor zorgen dat we er steeds meer van begrijpen, worden ze verhalen die steeds weer opnieuw worden verteld door individuen, groepen, gemeenschappen en naties, telkens weer in een andere vorm, afhankelijk van de behoefte van die mensen en hun tijd. Die kneedbaarheid is natuurlijk een van de redenen waarom het verleden zo waardevol is voor het heden, maar brengt ook een grote uitdaging met zich mee. Een van mijn andere favoriete uitspraken is: 'Alleen de toekomst is zeker, het verleden blijft veranderen.' De archeologie heeft zich ontwikkeld als een wetenschap die ons de best mogelijke weergave en interpretatie van het verleden biedt (die blijft veranderen doordat er steeds weer nieuwe sporen en inzichten opduiken). Maar dat veranderlijke beeld staat naast andere overlappende en veranderende versies van dat verleden in de wijdere wereld. De recente ontwikkelingen in de archeologie komen dan ook voor een belangrijk deel voort uit de behoefte om mee te blijven doen aan het publieke debat, lang nadat de ontdekking zelf is bekendgemaakt.

In de komende acht hoofdstukken doorkruisen we miljoenen jaren van onze vroegste menselijke voorouders tot de sporen van recentere beschavingen. We reizen van de oerwouden van Zuid-Amerika naar de savannen van Afrika, van de eilanden in het Middellandse Zeegebied naar de kale woestijnen en bevroren hooglanden van Centraal-Azië, en door naar de enorme landmassa van China. We volgen militaire invasies in het gezelschap van wetenschappelijke teams. We trekken samen met individuen gevaarlijke onbekende gebieden in, op zoek naar nieuwe werelden. We zien avonturiers die munt sloegen uit hun ontdekking van schatten waar de plaatselijke bevolking allang weet van had. We banen ons samen met wetenschappers een weg door de obstakels naar de onthulling van

de vroegste momenten van de mensheid. We treuren samen met degenen wier ontdekkingen de wereld ten goede kwamen, maar niet hunzelf. We leven mee met gemeenschappen die vinden dat hun erfgoed en geschiedenis hun is ontstolen. We houden onze adem in als artefacten geleidelijk aan hun geheimen prijsgeven dankzij nieuwe technologieën en de herculische inspanningen van mondiale netwerken van wetenschappers, tientallen jaren lang. En we worden uitgedaagd door het verleden wat betreft ons inzicht in wat er is gebeurd, maar ook wat betreft wat er daarna moet gebeuren. Kortom, anders dan wat Indiana Jones zijn studenten voorhield over de aard van de archeologie, zullen wij wél verloren steden ontdekken, exotische reizen maken, werelden opgraven en zelfs een enkele keer een schatkaart volgen. Maar het enige waarover we het allemaal eens kunnen zijn is dat X nooit, maar dan ook echt nooit de plaats markeert.

STEEN VAN ROSETTA › TAKLAMAKAN
MACHU PICCHU › OLDUVAIKLOOF
TERRACOTTALEGER › SCHIP VAN ULUBURUN
PRINSES VAN ALTAJ › KEROS

In de zomer van 1990 vertrekt archeologe Natalia Polosmak per helikopter naar het onbereikbare Oekokplateau in Altaj, gelegen op 2250 meter hoogte, omringd door majestueuze bergpieken. Haar missie op deze bovenaardse locatie: ingevroren graftombes van Pazyryk-volken opsporen en deze gecontroleerd ontdoeien en opgraven. Ze heeft het geluk aan haar zijde. Vanuit de helikopter wijst Natalia een willekeurige landingsplaats aan en direct de volgende ochtend tipt een Russische grenspatrouille haar over een stapeling van stenen die op de aanwezigheid van een ijstombe duidt. Wat zich onder deze stapel stenen bevindt, zal Natalia's stoutste dromen overtreffen.

In *De X op de kaart* neemt hoogleraar Michael Scott de lezer mee op een spannende reis langs acht van de beroemdste archeologische vindplaatsen uit de geschiedenis. Scott schetst een compleet beeld van de vondsten: de historische context, de mensen achter de vondst en de ontwikkelingen in de wetenschap die de vondst met zich meebracht of mogelijk maakte.

MICHAEL SCOTT is hoogleraar oude geschiedenis aan de Universiteit van Warwick. Voor de BBC, National Geographic en History Channel maakt hij verschillende tv- en radioprogramma's, waaronder *Ancient Invisible Cities*. *De X op de kaart* is zijn eerste boek dat naar het Nederlands is vertaald.

‘Als je van Indiana Jones houdt: dit is
het echte werk.’ – Dan Snow

WWW.OMNIBOEK.NL

